

[0208]

WURDSNEUPERIJEN

23. Skierm. *galm*.

Dat ús geaspraken somtiden tige âlde taelfoarmen biwarje, dy't yn it Lânfrysk al withoelang útstoarn binne, is bikendernôch. Nou 't de hear D. Fokkema dy't wakker foar it Skiermuontseagersk yn 't spier is, earst in list fan 2500 *Wezzen* ¹⁾ en letter ien fan 5000 *Wezzen* ²⁾ gearstald hat, komme wurden foar it ljocht, dêr't Fryske taellju alearen gjin witten fan hiene. Foar ien dêrfan soe ik yn dit stikje it omtinken fan 'e lêzers freegje wolle, to sizzen foar it haedwurd *galm*, dat op 'e „Lytje Pole" allinne mar yn fêste forbinings lyk as yn '*e galm nimme, drage* ensfh. heard wurdt. In stikmannich foarbylden yn sinsforbân sille ús de bitsjutting fan dy útdrukking fuortendaliks dúdlik meitsje:

a. *Hy dreich in tope hai yn de galm nooi de apper to* = 'Hy droech in toppe hea mei de earms biklamme nei de opper ta'.

b. *Ho mot ik dat drage? Nim it maar yn de galm* = 'Hoe moat ik dat drage? Biklamje it mar mei de beide hannen'.

c. In ferske, dat J. Fenenga tusken 1918 en 1920 makke hat, biskikt ús it trêdde fynplak:

`Mooi de bolkúer yn '*e gallem*
Sieuze Lotje ³⁾ ieur it paid.

1) D. Fokkema, 2500 *Wezzen*, s.j. [1958!].

2) D. Fokkema, 5000 *Wezzen*, s. j. [1961!].

3) = Lotje Visser, in bolkoerrinster, dy 't ek moster forkoft; it minske is yn 1939 heech op jierren forstoarn.

Jo blieut altyd even kallem
 By har bolen en har braid.
 At it minsk 'ris komt to storven.
 Komt se seker yn „De Prins”
 Mooi in staipel lege korven
 En in mosterpoot út Grins.”¹⁾

It skeanprinte stikje fan 'e foarste fersrigel hjirboppe moat foar fêstewâlsfriezen oerset wurde mei 'yn 'e earm, oan 'e earm'. It is sinnekleur, dat *galm* dêr troch it ynskouwjen fan in *ə* tusken de lêste bylûden ta it twaliddige *gallem* útwreide waard (forlykje ek *kallem* < *kalm* en *sallem*²⁾ < *salm* `sels'). Yn it lêste foarbyld is de útdrukking einliken net goed brûkt, hwant in bolkoer draecht men net “yn 'e galm”. Sont it ferske fan Fenenga wurdt it lykwols nou wol sa sein.³⁾

Wol men de skiednis fan in biskaet wurd útplúzje, dan hat men gauris hâld oan it Ingelsk, dat ús fan alle Germaenske talen it neist bistiet. Dat kaem yn dit gefal ek wer út, hwant krektlyk as mnl. nnl. âhd. *walm* yn it Angelsaksysk *wielm* wie, sa fine wy skiermuontseagersk *galm* yn it âlde Ingelân werom as *gielm*, mei de njonkenfoarmen *gelm*, *gilm*, *gylm*. Oan 'e foarbylden by Bosworth-Toller⁴⁾ en yn 'e N(ew) E(nglish) D(ictionary)⁵⁾ docht bliken, dat de ags. wjergea `hânfol, earmfol, bosk, skeaf' bitsjutte. Foar de earste omskriuwing nimme wy in oanhael oer út in samling doktersfoarskriften fan sa likernôch it jier 1000, dêr't earne yn sein wurdt: *genim grene mintan ænne gelm* `nim griene wylde balsem, in hânfol'. Foar in dúdlik biwiisplak fan 'e bitsjutting `skeaf' kinne wy torjochte yn 'e skriften fan Ælfric, dy't in part fan Genesis 37:7 werjown hat mei de wurden *eowre gilmas stodon ymbutan and abugon to minum sceafe* 'jimme skeaven stiene der om hinne en bûgden foar myn skeaf'. Oare tsjûgenissen ha wy noch yn 'e Angelsaksyske glossen, dy't ús de foarmen *gilm* en *gylm* oerleverje, as lat. *manipulus* `hânfol', *fascis* `bondel' en *fasciculus* `boskje' yn 'e eigen tael oerset wurde moatte.

De Nijingelske fuortsetting fan ags. *g(i)elm* is *yelm*, dat yn 1649 noch sa brûkt wurdt, dat it forbân mei it rispjen en sichtsjen klear útkomt: 'You must reap it ... and lay it upon little *yelmes*, or two or three handfuls together till it be dry'. It wurdboek fan Forby út 1825 forstiet ûnder *yelm* 'in slûkskeaf foar it striedekken' en fierders `safolle as maklik ta it iene of oare doel ûnder 'e earm droegen wurde kin'⁶⁾. It moat jin wol opfalle, hoe 'n bulte as dy lêste omskriuwing op dy fan skierm. *galm* liket.

Om't *yelm* hjoed de dei oan 'e oare kant de Noardsé allinne noch yn 'e

1) Sa is de oarspronklike tekst, dy 't ik troch de goedens fan Drs. T. Hoekema oernimme mocht út in brief, dat de skriuwer sels him op 17 maart 1957 stjûrd hat. De wurden binne allinne oerbrocht yn de stavering, dy't D. Fokkema yn syn útjeften foar kar nimt. Yn it neamde brief seit J. Fenenga noch, dat syn bern („de famde fan de Lytje Pole”) de tekst en de wize letter „forknoeid” hawwe!

2) D. Fokkema, 5000 Wezen, s. 105.

3) Ut in brief fan D. Fokkema, dy 't tige bitanke wurdt foar syn ynljochtings.

4) J. Bosworth-T. Northcote Toller, An Anglo-Saxon Dictionary, Oxford 1888, s. 410.

5) J.A.H. Murray, A New English Dictionary, dl. X, Oxford 1928, s. 38.

6) Oanhelle ut NED X, 38: 'as much as can be conveniently carried under the arm for any purpose'.

tongslaggen libbet, wiene wy binijd, oft J. Wright syn geaspraekwurdboek ek hwat ta de wurdskiednis bydrage soe. Bûten de forsprieding fan it neamde wurd en syn njonkenfoarmen *yealm*, *yellum*, *yolm* en *yowlm* wurde wy út dat wurk gewaer, dat de bitsjutting noutiids beheind is ta 'in bosk slûkstrije, dat de striedekker yn ien kear delflijt' ¹⁾).

Nou 't wy de wjergera fan skiem. *galm* yn it âldere en nijere Ingelsk oanwiisd hawwe, bliuwt noch de frage oer, hwer 't it Anglo-Fryske wurd winliken weikomt. Holthausen woe der yn syn Altenglisches etym. Wb. ²⁾ op út, *gielm* soe gearhingje mei it ags. *gelan*, dat er yn 'e gearstalling *tō-gelan* 'forspriede' optekene hat. De skriuwer sels stiet twivelich foar dy bisibbens oer, hwant hy set der in fraechteken by. Syn ûnderstelling hat sikerwier ek net folle eigenskip, om 't de bitsjutting fan dat tiidwurd en dy fan it haedwurd *gielm* inoar to fier ûntrinne. Mei rjocht en reden nimme Feist ³⁾ en Pokorny ⁴⁾ dan ek in oare ôflieding foar kar. Hja hâlde ags. *gielm* foar in útrinder fan 'e stamme **ghel* (**ghol*, **ghl*), dy 't 'snije' bitsjut. Wylst nou it ags. bigryp ta de yndogermaenske grounfoarm **ghel-mo-* tobekbrocht wurdt, moat skiem. *galm* nei ús bitinken út ydg. **ghol-mo-* fuortkommen wêze.

Nêst it wurd, dat nou noch oan 'e Noardsé-iggen foun wurdt, kinne wy net in gelikens út oare Germaenske kontreien sette. Neist bisibbe is it Goatysk, dat fan 'e *e-*trime *ghel-* mei in oar efterheaksel *gilþa* 'sichte' ôflaet hat. Fierders sit de selde stamme *ghel-* yn it tiidwurd âldnoarsk *gelda* 'snije, lobje' = nijnoarsk *gjelde*, deensk *gilde*, sweedsk *gälla*, mnd. *gelten*, Kiliaen *ghelten* 'castrare suem', yn it haedwurd mnl. mnd. *gelte*. âhd. *galza*, *gelza*; nhd. *Gelze* 'sniene sûch', ags. *gjelte*, ning. *yilt*, ân *gylta* 'jonge sûch' en yn it eigenskipswurd nwfrysk *geld*, *gjeld* = mnl. *gelt*, nnl. *geld*, mnd. *gelde*, mhd. âhd. *galt*, nhd. (dial.) *gelt*, *galt*; ags. *gjelde*, ân. *geldr*, nijnoarsk *gjeld*, sweedsk *gall*, deensk *gold* 'ûnfruchtber'. (Oaren, bygelyks Kluge-Mitzka ⁵⁾), bringe de lêste wurdkloft dêrfoaroer yn forbân mei in lyklûdige stamme *ghel-* 'roppe, balte', hwat neffens ús net doocht).

Nei it foarôfgeande sil it klearrichheit ha, dat ags. *gielm* en skiem. *galm* al yn in skier forline ûntstien wêze moatte. Ommers, germ. *-ma* út ydg. *-mo* is in oerâld efterheaksel, lyk as syn foarkommen yn it Gryksk en Aldyndysk biwiist ⁶⁾. Tûzenen jierren lyn tsjinne dat sadwaende al ta it foarmjen fan wurden foar stoflike en ûnstoflike dingen. Ornaris hearre dy bineamings by tiidwurdstammen, komselden hingje dy mei in oare stamme gear. Dy soarte fan wurden is fierders altiten manlik en almeast kinne wy dêr in hegere lûdtrime („höhere Ablautsstufe" ⁷⁾) yn opmerke. Om in net al to slim foarbyld to jaen: nijfrysk *stream* komt oer âldfrysk *strâm* fan germ. **strauma-*, ûnderstelt in

1) J. Wright, The English Dialect Dictionary, dl. VII, Oxford-New York 1905, s. 577.

2) F. Holthausen, Altenglisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg 1934, s. 129.

3) S. Feist, Vergleichendes Wörterbuch der gotischen Sprache, 3. Aufl., Leiden 1939, s. 215.

4) J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bern 1959, s. 434.

5) F. Kluge - A. Mitzka, Etym. Wb. der deutschen Spr., 18. Aufl., Berlin 1960, s. 245.

6) K. v. Bahder, Die Verbalabstracta in den germanischen Sprachen, Halle 1880, s. 129 e.f.; F. Kluge, Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte, 3. Aufl., Halle 1926, § 88, § 152.

7) F. Kluge, Nominale Stammbildungslehre ensfh. (sj. boppe), § 152.

ydg. **sroumo*- en bitsjut 'de streamjende' as in leat fan 'e ydg. stamme **sreu*-/**srou*-/**sru*- 'streamje, rinne, floeije'. Oer alle Germaenske talen forspraet fine wy in moai greate rige ôfliedings mei dat efterheaksel, wylst de foarmingswize sels al ier yn ûnbrûk rekke is. Sûnder folslein wêze to wollen, neame wy hjir foar it Frysk in espeltsje haedwurden op, dy't fan sok in komôf binne: *galm* 'lûd', *wâlm*; *dwelm*, *helm*, *skerm*, *term*; *lym*, *slym*; *fïem*, *hiem*, *liem*; *rom*, *skom*; *beam*, *dream*, *seam*, *steam*, *stream*, *team*.

Nêst *-ma* (<ydg. *-mo*), de sterke foarm fan it efterheaksel, bistie der ek in swakbûgden ien, to sizzen germ. *-man* (<ydg. *-mon*, *-men*), dat oars as it earste yn it âldfryske tiidrek tige wreide hat ¹⁾, forlykje mar âfrysk *brekma* 'breuke, boete'; *brûkma* 'gebrûk', *notma* 'frucht', *pligma* 'wenst', *selma* 'planke', *setma* 'ynsetting', *siâma* 'dragende woune', *sitma* 'bisit', *sprekma* 'oanspraek, oanklachte'; *swêتما* 'swietichheit', *swîma* 'ûnmacht, sûs'; *wetma* 'breidsjefte'; letter: 'widdoujild'; *werthma* 'skatting, priis, wearde' ²⁾. Dat sadwaende hat it nijfryske skift op *-me*, dat dêr fan oerbleaun is, in lange foarskiednis: *brekme*, *brûkme*, *droktme*, *eangstme*, *greatme*, *kjeltme*, *langstme*, *skientme*, *stiltme* ³⁾. Spitigernôch strûpt dat slach fan wurden der op 't heden ek al wer ûnder.

It ûndersyk hjirboppe wiist út, dat wy by ags. *gielm* en skierm. *galm* mei in âld risp- of meanwurd to meitsjen hawwe, dêr't de oarspronklike bitsjutting fan wie: 'it ôfsniene, safolle as mei ien slach meand of sichte waerd, in sneed'. Nimme wy dat yn bitinken, dan lit him de fierdere ûntjowing ta 'hânfol, bosk, bondel, skeaf' yn it Angelsaksysk en ta 'earmfol, safolle as yn beide hannen nommen wurde kin' yn it Skiermuontseagersk skoan bigripe.

It is tige to hoopjen, dat der jit mear fan sokke nijsgjirrige wurden út ús tongslaggen opheind en fêstlein wurde, ear't dy alhiel ta fuotten út reitsje!

1) Sjoch û.o.: F. Kluge, *Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialekte*, 1926, § 154.

2) Forlykje: W.L. v. Helten, *Altostfriesische Grammatik*, Leeuwarden 1890, § 184 en L.-E. Ahlsson, *Die altfriesischen Abstraktbildungen*, Uppsala 1960, s. 152-160.

3) Sjoch dêroer ek: J.M.N. Kapteyn, *De plaats van het Friesch in de Germanistiek*, yn: *De iepening fen de Fryske Akademy*, Assen 1938, s. 52.